

E.Sariqov, B.Xaydarov

IQTISODIY BILIM ASOSLARI

9

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
tomonidan umumiy o'rta ta'lim maktablarining
9-sinfi uchun darslik sifatida
tavsiya etilgan*

To'rtinchi nashri



Toshkent — 2019

UO'K 37.015.6(075)
BBK 65.01ya7
S-32

Taqrizchilar:

A.N.Sattarov – Respublika ta'lim markazi «Iqtisodiy bilim asoslari» fani metodisti;

X.T.Jumanov – Nizomiy nomidagi TDPU «Iqtisodiy bilim asoslari fanini o'qitish metodikasi» kafedrası dotsenti.

**Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari hisobidan
ijara uchun chop etildi.**

© «**Huquq va Jamiyat**» MCHJ shaklidagi
nashriyot, 2019

ISBN 978-9943-5874-1-0



M U N D A R I J A

Darslikdan foydalanish bo'yicha umumiy ko'rsatmalar 5

I bob. Tadbirkorlik va ishlab chiqarish

1- mavzu. Tadbirkorlik.....	8
2- mavzu. Firma va uning turlari	12
3- mavzu. Aksiyadorlar jamiyati	16
4- mavzu. Firma tashkil qilish.....	21
5- mavzu. Firma mablag'lari va xarajatlari	25
6- mavzu. Yalpi daromad, foyda va zarar	29
7- mavzu. Iqtisodiy faoliyat tahlili	33
8- mavzu. Firmani boshqarish — menejment	37
9- mavzu. Marketing	41
10- mavzu. Ishlab chiqarish va ekologiya	45
<i>I bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar</i>	<i>49</i>

II bob. Davlat va iqtisodiyot

11- mavzu. Davlatning iqtisodiy vazifalari	56
12- mavzu. Davlat budjeti	60
13- mavzu. Bank tizimi	64
14- mavzu. Davlatning iqtisodiyotdagi roli	68
<i>II bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar</i>	<i>72</i>

III bob. Soliq turlari

15- mavzu. Daromad solig'i.....	78
16- mavzu. Mol-mulk solig'i.....	82
17- mavzu. Yer solig'i	86
18- mavzu. Aksiz va qo'shilgan qiymat solig'i.....	90
<i>III bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar</i>	<i>94</i>





IV bob. Iqtisodiy o‘shish

<i>19- mavzu. Asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar</i>	<i>98</i>
<i>20- mavzu. Iqtisodiy o‘shish va rivojlanish</i>	<i>102</i>
<i>21- mavzu. O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy salohiyati</i>	<i>106</i>
<i>IV bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar</i>	<i>110</i>

V bob. Inflatsiya va ishsizlik

<i>22- mavzu. Inflatsiya va uning turlari</i>	<i>114</i>
<i>23- mavzu. Inflatsiya oqibatlari.....</i>	<i>118</i>
<i>24- mavzu. Ishchi kuchi bozori va ishsizlik</i>	<i>122</i>
<i>25- mavzu. Ijtimoiy himoya vositalari.....</i>	<i>126</i>
<i>V bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar</i>	<i>130</i>

VI bob. Jahon iqtisodiyoti

<i>26- mavzu. Xalqaro savdo</i>	<i>134</i>
<i>27- mavzu. Xalqaro iqtisodiy munosabatlar</i>	<i>138</i>
<i>28- mavzu. Valuta kursi</i>	<i>142</i>
<i>29- mavzu. Jahon iqtisodiyoti muammolari</i>	<i>146</i>
<i>30- mavzu. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi.....</i>	<i>150</i>
<i>VI bobni takrorlash uchun savol va topshiriqlar</i>	<i>154</i>
<i>9-sinfda o‘tilganlarni takrorlash uchun test topshiriqlari</i>	<i>156</i>





DARSLIKDAN FOYDALANISH BO‘YICHA UMUMIY KO‘RSATMALAR

Har bir mavzuga oid materiallar quyidagi bandlarga bo‘lingan va ma’lum tartib asosida darslik sahifalarida joylashtirilgan, ba’zi bandlar esa muayyan belgi ostida ajratib ko‘rsatilgan:

1. Darsning tartib raqami va mavzu nomi.
2. Dars mavzusini yoritishga yordam beruvchi muammoli vaziyatga oid ko‘rgazmali ma’lumot, rasm, jadval, diagramma va boshqa materiallar.
3. Mavzuga oid, asosan uyda mutolaa qilishga mo‘ljallangan asosiy matn.
-  4. O‘quvchilarni faollashtiruvchi hamda muzokaraga chorlovchi savol va topshiriqlar.
-  5. Dars davomida qo‘llaniladigan tayanch atamalarning ta’rifi.
-  6. O‘zlashtirilgan bilimlarni chuqurlashtirish, takrorlash va o‘z-o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar.
-  7. Hisob-kitob ishlarini va iqtisodiy tafakkurni talab qiladigan, amaliyot bilan bog‘liq topshiriq va mashqlar.
-  8. Izlanish va kichik tadqiqot olib borish uchun o‘quvchilarga alohida-alohida beriladigan mustaqil ish topshiriqlari.
-  9. O‘zlashtirilgan bilimlarga tayangan holda mantiqiy fikrlash yoki guruhda ishlash uchun berilgan topshiriqlar.
-  10. Mavzudagi yodda saqlash lozim bo‘lgan o‘zak g‘oya va fikrlar.
-  11. Yurtimizga xos sharqona qadriyatlar, fan tarixiga oid asarlardan iqtiboslar, ularga oid savol va topshiriqlar.
-  12. Iqtisodiy tafakkurni o‘stirishga, iqtisodiy madaniyatni shakllantirishga va dunyoqarashni kengaytirishga mo‘ljallangan qo‘shimcha ma’lumotlar.
-  13. Iqtiboslar.
-  14. Iqtisodiy tushunchalarni o‘zaro bog‘laydigan formulalar.
-  15. “Mustaqil faoliyat” rukni ostidagi qo‘shimcha materiallar.





Darslikda Iqtisodiy bilim asoslari fanining 9- sinf kursi 30 ta mavzuga bo‘lib berilgan. Har bir mavzuga oid materiallarni bitta dars davomida va uyda o‘rganish lozim.

Yangi mavzuni yoritishda asosan yuqorida tushuntirilangan 2 – 5- band materiallari bilan ishlash kerak.

3- badda berilgan materiallardan asosan uyda o‘qish va o‘rganish uchun foydalanish lozim.

Dars mavzusini mustahkamlashni 6- baddagi savol va topshiriqlar hamda 7- baddagi topshiriqlar va mashqlar yordamida amalga oshirgan ma’qul.

8- baddagi topshiriqlar kichik izlanish va tadqiqot sifatida o‘quvchilarga mustaqil ish qilib berishga mo‘ljallangan. Bunda, zarur hollarda o‘quvchi kattalar bilan hamkorlik qilishi ham lozim bo‘ladi.

9 – 12- baddagi savollar, o‘zak jumlar va qadriyatlar mustaqil mushohada yuritish, bilimlarni boyitish, amaliyotda qo‘llab ko‘rish va o‘z-o‘zini tekshirish maqsadida ishlatilgani ma’qul.

O‘quvchilar diqqati 4- baddagi kalit atamalar va 10- baddagi mavzuning o‘zak jumlariga qaratilishi lozim.

Uyga vazifalar dars davomida foydalanilmagan 9 – 10- band savol va topshiriqlari asosida berilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Har bir bob oxirida berilgan takrorlash uchun savol va topshiriqlardan o‘tilganlarni mustaqil ravishda takrorlab borish hamda oraliq nazorat ishlariga tayyorlanish maqsadida foydalanish tavsiya etiladi. Berilgan testlar esa oraliq nazoratni amalga oshirishga uchun testlar tayyorlashda namuna bo‘lib xizmat qiladi.

Darslikdan, shuningdek, “Mustaqil faoliyat” rukni ostidagi materiallar ham o‘rin olgan. Bu materiallarni o‘quvchilar darsdan tashqari vaqtlarida o‘rganishlari maqsadga muvofiq. Ular o‘quvchilarni mustaqil fikrlash, izlanish, tadqiqotga undaydi, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar haqida ma’lumot beradi. Ular bilan ishlashda, albatta, ustozlarning hamda ota-onalarning yordami va maslahatlaridan foydalanish lozim.



Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'yicha ishlar jadal davom ettiriladi.

Shavkat Mirziyoyev



I bob. Tadbirkorlik va ishlab chiqarish





1- MAVZU

TADBIRKORLIK



? FAOLLASHTIRUVCHI SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Rasmlardagi odamlar tadbirkorlikning qanday turlari bilan shug'ullanadilar? Bu odamlarning qanday umumiy va o'ziga xos fazilatleri bor deb o'ylaysiz?
2. Siz tadbirkor kishilardan kimlarni bilasiz? Ular qanday faoliyat bilan shug'ullanadilar? Ular qanday kishilar?

Tadbirkorlik deganda kishilarning foyda olish maqsadida, tavakkalchilik asosida o'z mablag'lari, mulki, bilimi va imkoniyatlarini ishga solib, tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish faoliyati tushuniladi. Tadbirkorlik, boshqacha qilib aytganda, ishbilarmonlik yoki biznes deb ham yuritiladi. Bunday faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullana oladigan insonlarni *tadbirkorlik layoqati bor kishilar* yoki *tadbirkor, ishbilarmon* yoki *biznesmenlar* deb atashadi.



Tadbirkorlik — kishilarning foyda olish maqsadida, tavakkalchilik asosida, o'z mablag'i, mulki, bilimi va imkoniyatlarini ishga solib, tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish faoliyati.

Tadbirkorlar — foyda olish maqsadida tovar va xizmatlar yaratish uchun tavakkalchilikni zimmasiga oladigan kishilar.

Tadbirkorlik layoqati bor kishi:

- boshlang'ich mulk va mablag' topib, uni ishga sola olishi;
- erkin iqtisodiy faoliyat yurita olishi;
- foyda olishga intilishi va tavakkal qila olishi;
- mehnatsevar, g'ayratli va tashabbuskor bo'lishi;
- mas'uliyatdan qochmasligi;
- qonunlarga rioya qilgan holda ish yuritishi;
- halol raqobat tarafdori bo'lishi lozim.

Tadbirkorlikni rivojlantirishning eng muhim shartlaridan biri xususiy mulkchilikka asoslangan erkin raqobat muhiti yaratilishidir.





Tadbirkorlik bozor iqtisodiyotiga xos bo'lgan faoliyatdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida odamlarning tadbirkorlik layoqati – tabiiy, kapital va mehnat omillari bilan bir qatorda ishlab chiqarishning asosiy omiliga aylanadi. Chunki ishlab chiqarishning xuddi shu omili qolgan uch omilni birlashtirish imkonini beradi. Tadbirkorlik jamiyat uchun kerak, chunki bu faoliyat natijasida yangi, qo'shimcha ish joylari yaratiladi. Tadbirkorlik nafaqat iste'molchilar uchun, balki davlat uchun ham zarur va foydali faoliyatdir. Davlat tadbirkorlikka keng yo'l ochib berishi bilan aholini ishga joylash, keng iste'mol tovarlari va xizmatlar bilan ta'minlash vazifasini, ma'lum ma'noda, o'zidan soqit qiladi. Shu bilan birga, tadbirkorlardan olinadigan soliqlar hisobiga davlat xazinasi boyiydi. Shu bois, davlat tadbirkorlikni har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi.



Qadriyatlar

Sohibqiron Amir Temurning “Ishbilarmon, mardlik va shijoat sohibi, azmi qat’iy, tadbirkor va hushyor bir kishi ming-minglab tadbirsiz, loqayd kishilardan yaxshidir” degan o’gitini sharhlang.

Tadbirkorlik *biznes-g'oyadan* boshlanadi. Biznes g'oyaning qanchalik to'g'ri tanlangani — biznes muvaffaqiyatining eng asosiy va boshlang'ich omillaridan biri hisoblanadi. Lekin biznes-g'oyaning o'zi muvaffaqiyatli biznes uchun yetarli emas. Uning uchun aniq hisob-kitoblarga asoslangan reja tuzish kerak bo'ladi. *Biznes-reja* — biznes-g'oyani amalga oshirish maqsadida bajarish zarur bo'lgan, o'zaro muvofiqlashtirilgan xatti-harakatlar dasturidan iborat hujjat. Aytaylik, xayolingizga juda zo'r biznes-g'oya kelib qoldi. Uni amalga oshirish uchun sizga mablag' kerak. Mablag'ni bankdan yoki tanishlaringizni sherik qilib topishingiz mumkin. Ular mablag'larini “quruq” so'zga berishmaydi. Siz o'z g'oyangizni qog'ozga tushirib, hisob-kitob qilib, haqiqatan foydali ekanligini isbotlashingiz kerak bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, biznes reja tuzishingiz, uning muvaffaqiyatli bo'lishiga, avvalo, o'zingiz ishonch hosil qilishingiz va sheriklaringizni ham ishontirishingiz lozim. Biznes-reja, birinchi navbatda, tadbirkorning o'zi uchun muhim.

Odatda, biznes reja:

- korxonaning qisqacha tavsifi;
- ishlab chiqariladigan tovar yoki xizmatning tavsifi;
- ishlab chiqarishni tashkil qilish va boshqarish tamoyillari;
- ishlab chiqarish xarajatlari, tushum, rejalashtirilgan foyda va uning taqsimoti;
- ishlab chiqariladigan tovar yoki xizmat bozorining tahlili;





– yakuniy xulosalar kabi ma'lumotlardan tashkil topadi.



Biznes reja – biznes-g'oyani amalga oshirish maqsadida qilinishi zarur bo'lgan, o'zaro muvofiqlashtirilgan xatti-harakatlar dasturi.

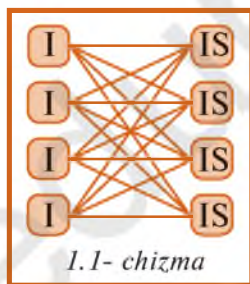
Ulardan ba'zilar bilan tanishib chiqamiz.

Ishlab chiqarish faoliyatiga asoslangan tadbirkorlikda ishlab chiqarishning tabiiy, kapital va mehnat omillari birlashib harakatga keladi. Tadbirkor ishlab chiqarish vositalari — yer, bino, inshoot, asbob-uskunalar, xom ashyoni sotib oladi, ishchi xodimlarni yollaydi. Turli xildagi tovarlar ishlab chiqaradi va iste'molchilarga sotadi. Odatda, tadbirkorlikning bunday turi bilan salohiyatli, biznesda yaxshigina mavqega ega bo'lgan, uzoqni o'ylab ish yuritadigan tadbirkorlar shug'ullanishadi.

Tadbirkorlikning tijorat turi bilan shug'ullanuvchilar tovarlarni sotib olishadi, so'ng esa boshqalarga sotishadi. Albatta, bu holda tovarning sotilish narxi, uning xarid narxidan yuqori bo'ladi. Narxlar o'rtasidagi farq tadbirkorlik foydasi sifatida tadbirkor tomonidan o'zlashtiriladi.



Tijorat — tovarni muayyan narxda sotib olib, so'ng boshqaga o'z foydasini ko'zlab qimmatroq narxda sotishdan iborat tadbirkorlik faoliyati.



Tadbirkorlikning tijorat turi iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi. Tijorat-chilar ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi bog'lanishlarni osonlashtiradi, oldi-sotdi munosabatlarini tezlashtiradi. Ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi, 1.1- chizmada tijoratchisiz, 1.2- chizmada esa tijoratchi yordamidagi bog'lanishlar sxemasi buni yaqqol ko'rsatib turibdi. Chizmalarda ishlab chiqaruvchi va iste'molchilar soni to'rttagina bo'lgan hol tasvirlangan. Endi ularning soni o'n, yuzta yoki undan ham ko'p bo'lgan hollarni tasavvur qilib ko'ring-chi!

Moliyaviy tadbirkorlik tijoratga o'xshab ketadi. Faqat moliyaviy tadbirkorlikda tovar oldi-sotdisi o'rniga pul va qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisi amalga oshiriladi. Pul mablag'lari qarzga beriladi. Chet el





valutalari, aksiya va boshqa qimmatli qog'ozlar sotib olinadi va sotiladi. Moliyaviy tadbirkorlikda qarz berilganda foiz (protsent) ko'rinishida, qimmatbaho qog'ozlar oldi-sotdi jarayonida esa ularning xarid va sotish narxлари orasidagi farq ko'rinishidagi foyda o'zlashtiriladi.



Moliyaviy tadbirkorlik — pul va qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisi bilan bog'liq tadbirkorlik faoliyati.

Tadbirkorlikning sug'urta turi hozirda keng tarqalgan. Bunday faoliyat bilan yuqori mavqega ega bo'lgan tadbirkorlar shug'ullanishadi. Chunki u katta boshlang'ich mablag'ni talab qiladi. Tadbirkor turli xil kutilmagan holatlarda ko'riladigan zararni qoplashga ma'lum haq evaziga kafolat beradigan shaxs sifatida faoliyat ko'rsatadi. Hozirda qarz sug'urtasi, mulk sug'urtasi, hayot sug'urtasi, tibbiyot sug'urtasi kabi sug'urta shakllari bor. Bunday sug'urta turlarida muttasil to'lab boriladigan sug'urta badallari evaziga, biror falokat yuz berganda yetkazilgan zarar yoki yo'qotishning o'rnini qoplanadi.



Sug'urta — turli xil kutilmagan holatlar natijasida yuzaga keladigan moliyaviy muammolardan muhofaza qilish faoliyati.



BILIMINGIZNI SINAB KO'RING!

1. Tadbirkorlik deganda nimani tushunasiz?
2. Tadbirkorlik layoqati bor insonni tavsiflab bering.
3. Tadbirkorlar soni ko'payib borayotganining sababi nimada deb o'ylaysiz?
4. Tadbirkorlik hamma vaqt ham foyda olib keladimi?
5. Tadbirkorlik faoliyati turlarini sanab bering.
6. Tijorat va moliyaviy tadbirkorlikning qanday o'xshash va farqli tomonlari bor?
7. Sug'urta nima va uning hayotimizdagi o'rnini qanday?
8. Tadbirkorlik faoliyatining qaysi turini jamiyatimiz uchun muhim deb hisoblaysiz?
9. Tadbirkorlik faoliyatidan davlat, tadbirkorning o'zi va iste'molchilar qanday manfaat ko'rishini sanab o'ting.



Buni yodda tuting!

- Tadbirkorlik faoliyati foyda olishga qaratilgan bo'lib, u tavakkalchilikni taqozo qiladi.



vab-saytimiz: Zokirjon.com

Zokirjon.com vab-sayti orqali o'zingiz uchun kerakli ma'lumotlarni yuklab oling.

Zokirjon Admin bilan

90-530-68-66, 91-397-77-37 nomerga telegram orqali bog'lanishingiz yoki nza456, nza445 izlab telegramdan yozishingiz so'raladi.

Telegramda murojaatingizga o'z vaqtida javob beriladi.

9-sinf iqtisod darsligini to'liq holda olish uchun telegramdan yozing.



Telegram kanalimiz:

@Maktablar_uchun_hujjatlar

To'lov uchun: **HUMO 9860230104973329**

Plastik egasi Nabiyev Zokirjon



DIQQAT!!!

Sizga bu **OMONAT** qilib beriladi.
To'liq holda olganingizdan so'ng:
Faqat o'zingiz uchun foydalaning.
Hech kimga bermang hattoki eng yaqin insoningizga ham.
Internet orqali vab-saytlarga joylamang.

Kanal va gruppalariga tarqatmang.

OMONATGA

HIYONAT QILMANG.

Bizni hizmatdan foydalanib qulay imkoniyatga ega bo'ling!

Bizda maktablar uchun quydagi hujjatlar mavjud

- 1. 1-11-Sinflar uchun sinf soati ish reja va konspektlari**
- 2. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan to'garak hujjatlari**
- 3. Sinf rahbar hujjatlari**
- 4. Metodbirlashma hujjatlari**
- 5. Ustama hujjatlari**
- 6. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan konspektlar**
- 7. 1-11-Sinflar uchun Ish rejalar (Taqvim mavzu rejalar)**
- 8. Darsliklarning elektron varianti**
- 9. Maktab ish hujjatlari**
- 10. Direktor ish hujjatlari**
- 11. MMIBDO' ish hujjatlari**
- 12. O'IBDO' ish hujjatlari**
- 13. Psixolog hujjatlari**
- 14. Xotin-qizlar qo'mitasi ish hujjatlari**
- 15. Kutubxona mudirasi ish hujjatlari**
- 16. Besh tashabbus hujjatlari**
- 17. Ochiq dars ishlanmalar, taqdimotlar, slaydlar**